

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра загальної психології та психології розвитку особистості

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: «Вплив материнського відношення на емоційну сферу дітей»

« Maternal attitude influence on the emotional sphere of children»

Виконала: студентка заочної форми навчання

спеціальності 053 Психологія

Бовт Тетяна Віталіївна

Керівник к.психол.н., доц. Буганова В.М. _____

Рецензент д.психол.н., проф. Родіна Н.В. _____

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ... від2018 р.

Захищено на засіданні ЕК № ...

протокол № ... від ...2018 р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

_____ Кіреєва З.О.

_____ Якупов В.А.

(підпис)

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. МАТЕРИНСТВО ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ДИТИНИ.....	8
1.1. Материнство як предмет наукового дослідження.....	8
1.2. Вплив сім'ї на становлення особистості.....	17
1.3. Вплив материнського відношення на страхи дітей.....	22
1.4. Відображення страхів в дитячій образотворчій діяльності.....	29
1.5. Вплив материнського відношення на самооцінку дітей.....	35
1.6. Вплив неготовності до материнства на емоційний стан дитини.....	39
Висновки до розділу 1.....	42
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ТА ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	44
2.1. Організація дослідження впливу материнського відношення на емоції їх дітей.....	44
2.2. Опис вибірки досліджуваних.....	22
2.3. Методи та методики дослідження.....	48
Висновки до розділу 2.....	51
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МАТЕРИНСЬКОГО ВІДНОШЕННЯ НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ ДІТЕЙ.....	53
3.1. Дослідження відношення матерів до своїх дітей.....	53
3.1.1. Результати дослідження внутрішньосімейних відносин за допомогою методики Г.Г.Філіппової.....	53
3.1.2. Результати дослідження типів материнського відношення за методикою "Сімейне життя очима матері".....	81
3.1.3. Результати дослідження стилю відношення матерів до своїх дітей за методикою «Тест-опитувальник батьківського ставлення».....	83
3.2. Дослідження емоційного стану дітей.....	86
3.3. Математична обробка отриманих результатів.....	101
Висновки до розділу 3.....	106
ВИСНОВКИ	113

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРШОДЖЕРЕЛ	115
ДОДАТКИ.....	122

ВСТУП

Психологія материнства є відносно молодого галуззю наукового знання, формування якої пов'язано з дослідженням таких західноєвропейських вчених, як З. Фрейд, А. Фрейд, К. Хорні, Е. Еріксон, Д. Віннікотт, Дж. Боулбі, М. Ейнсворт та інших. Спочатку, в рамках психології материнства, увага вчених була спрямована на закономірності розвитку дитини в контексті її взаємодії з батьками, а також дослідження батьківських позицій. Мати при цьому розглядалася як середовище, що стимулює і забезпечує потреби малюка (В.І. Гарбузов, Е.Г. Ейдемільер, А.С. Співаковська, А.Я. Варга). В останні роки з'явилися дослідження психологів, які розглядають проблему материнства з іншої точки зору, а саме, як унікальну ситуацію розвитку самосвідомості жінки (С.А. Мінюрова, К.О.Тетерлева). Вагомий внесок у систематизацію підходів до вивчення материнства зроблено Г.Г. Філіпповою, яка у співавторстві з В.І. Брутманом і І.Ю. Хамітовою, не тільки розглянула динаміку психологічного стану жінки під час вагітності, але й запропонувала унікальні авторські методики діагностики вагітних жінок, що само по собі, є дуже цінним з причини відсутності таких раніше.

Взаємодію членів системи "Мати - дитина" досліджували А.І. Захаров, О.Б. Ковальова, Р.В. Овчарова, А.А. Осіпова, А.С. Співаковська, Г.Л. Лендрет. Зокрема, дослідники намагаються з'ясувати вплив різних типів відносин на якість розвитку дитини. Вагомий вклад у цю проблематику внесли Дж. Боулбі і його попередники: К.Лоренц, І. Херманн, Р. Шпіц, Д. Берлінгем, Р. Хайндом, і послідовники: М. Ейнсворт, Н.Каплан і Д.Кессіді. Цікаві результати експериментальних досліджень представлено у працях Н.М. Щелованова, Н.М. Аксаріной, М.Ю. Кістяківської, М.І. Лісіной, Г.Г. Філіппової.

Поза тим, при всій різноманітності підходів до вивчення материнства, як вказує С.Ю. Мещерякова, систематизованого дослідження зв'язку готовності до материнства, реальної материнської поведінки на розвиток дитини, досі не проводилося. З цього приводу, як справедливо зазначає А.С.Співаковська, ще

досить багато жінок, які народжують дітей не тому, що вони щасливі у житті, наповнені любов'ю і хочуть передати це щастя і любов дітям, а просто тому, що вони вийшли заміж і належить мати дітей. Між тим, ні в кого немає сумнівів у тому, як сильно материнська поведінка впливає на дитину, зокрема, на її емоційний стан.

У зв'язку з наведеним, особливого значення набуває розробка практичних рекомендацій для фахівців і батьків, відповідних корекційних програм, щоб найбільша кількість сімей могли будувати своє життя з максимально можливою якістю.

Таким чином, актуальність проблеми, її недостатня теоретична, методична і практична розробленість, зумовили вибір теми нашого магістерського дослідження: «Вплив материнського відношення на емоційну сферу дітей».

В даний час цей аспект вивчення материнства є однією з найбільш гострих областей дослідження в психології - як у практичному, так і в теоретичному плані. Сюди включаються проблеми, пов'язані з проблемами порушення материнсько дитячих відносин, які служать причинами зниження емоційного благополуччя дитини і відхилень у його оптимальному психічному розвитку.

Метою нашого дослідження стало теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне дослідження впливу материнського відношення на емоційну сферу дітей.

Виходячи з мети дослідження, були поставлені наступні **задачі**:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу визначити психологічний зміст материнства, як фактору впливу на емоційний стан дитини.
2. Дослідити відношення матерів до своїх дітей.
3. Дослідити емоційний стан дітей.
4. Провести порівняльний аналіз емоційного стану дітей, що виховуються матерями з різними типами материнського відношення.

Об'єкт дослідження - емоційна сфера дітей.

Предмет дослідження – вплив материнського відношення на емоційну сферу дітей.

Методи дослідження:

В ході дослідження були використані наступні групи методів: теоретичні (аналіз психологічного знання з досліджуваної проблеми, порівняльний аналіз); емпіричні (вивчення та узагальнення психологічного досвіду з проблем материнства та емоційного стану дітей, спостереження, бесіди, психодіагностичне дослідження стандартизованими методиками); методи математико-статистичної обробки даних. А саме:

Дослідження матерів здійснювалось за допомогою методик:

- Г.Г.Філіппової «Онтогенез материнства»
- "Сімейне життя очима матері"
- Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО)

Дослідження дітей здійснювалось за допомогою методик:

- Рене-Жіля,
- методики «Чарівна країна почуттів» Т.Зінкевич-Євстігнеевої,
- методики «Кінетичний малюнок родини» (КРС) Р.Бернса, С.Кауфмана.

Математичні методи обробки даних: критерії Крускала-Уолліса та Пірсона, що розраховувалися за допомогою програми EXCEL.

Опис вибірки:

На 1 етапі 102 особи: жінки- матері.

На 2 етапі 96 осіб: 48 жінок та 48 їх дітей.

База дослідження: Школа раннього розвитку «Теремок- Union», м.Одеса.

Практична значущість роботи: Виявлення значущих відмінностей в емоційній сфері дітей, що виховуються матерями з різними стилями та типами материнського відношення – переконливий аргумент задля проведення відповідного інформування молодих людей у процесі їх підготовки до народження дитини. Крім того, знання про таку закономірність здатні допомогти грамотно та дієво конструювати практичну допомогу у сімейному консультуванні при наявності проблем емоційного розвитку дітей.

Результати дослідження апробовані участю у конференціях:

- молодих науковців «Розквітання-5» 24 квітня 2012 року та публікацією тез: «Дослідження дітей, що позбавлені батьківського піклування за допомогою малюнкової методики «Неіснуюча тварина».
- науково-практичної конференції «Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості» 5-6 жовтня 2017 р. у м.Херсон та публікацією тез: «Особливості переживання криз у осіб, що виховувалися в умовах сімейної депривації».

Структура роботи: робота складається з вступу, 3х розділів, висновків, списку використаних першоджерел, що налічує 104 посилання, додатку. Загальна кількість сторінок із списком літератури та додатками – 155, кількість сторінок дипломної роботи – 114, 10 таблиць та 13 рисунків.

ВИСНОВКИ

1. Материнство - системоутворюючий елемент жіночої психіки. Поняття «материнство», яке, здавалося б, зрозуміле і так часто використовується в психології, насправді, до даного часу однозначно не визначене. Під ним розуміють: стан жінки (С.І. Ожегов); функцію жіночого організму (сексологічний словник); забезпечення умов для розвитку дитини і частину особистісної сфери жінки (Г.Г.Філіппова та Ф.Хорват); частину життя жінки (Є.А.Каплан, Е.Оаклей); обов'язок, роботу (психоаналіз, біосоціологія); соціальну жіночу роль (В.І.Брутман); виконання набутої з дитинства ролі (А. Мінегетті); особливий тип діяльності жінки (О.В.Матвєєва). Тобто, навіть сфера локалізації даного явища не визначена: чи це особистісне, чи соціальне утворення; чи належить жінці, чи перебуває в полі взаємин з оточуючими людьми (в першу чергу, з дитиною); чи іманентно притаманне жінці, чи формується в онтогенезі. У цій ситуації дослідники намагаються визначитися, позначаючи функції материнства. З одного боку, можна констатувати, що в цьому питанні більше однастайності, з іншого боку, вчені, все ж таки, розходяться в поглядах щодо переліку материнських функцій. Формування життєвого шляху людини і здібності вибрати вірний напрям свого розвитку, починається з народження і цілком пов'язані з атмосферою, в якій росте дитина, і тим, які емоційні потоки приймає і відчуває, в першу чергу, від матері.

2. Відношення матерів до своїх дітей можна поділити на 3 групи, що істотно відрізняються: з емоційним дистанціюванням від дитини; з оптимальним емоційним контактом з дитиною; із зайвою концентрацією на дитині. На жаль, статистично більш часто (76%) зустрічаються випадки не оптимального емоційного контакту з дитиною. Показово, що такі результати підтверджуються за трьома методиками, що були використані. Найбільш поширеною причиною порушень у відношенні матері до дитини є відсутність сепарації жінки з її власною матір'ю. Даним жінкам потрібні проблеми, щоб зберегти конфлюентні зв'язки з їх матерями, без яких вони не представляють життя. Більш того, отримані результати показали, що мами схильні переносити свої материнсько-дочірні відносини на образ дитини. Така специфічна схема переконливо показує, як важливо для оптимальної ідентифікації жінки себе, як матері, інтегрувати в себе всі відтінки складного і багато в чому суперечливого образу матері, що можливо тільки при своєчасному сепаруванні дочки під час дорослішання.

3. Малюнкові методики досить повно відображають емоційний стан дітей. З одного боку, малюнки свідчать про наявність широкого спектру різнобарвних дитячих переживань. З іншого боку, явно просліджується залежність дитячих емоцій від типу відношення до них матерів. Особливо гостро діти сприймають ситуації внутрісімейного розколу, не згуртованості, та конфліктності.

4. За результатами матообработки отриманих результатів, нами був виявлений варіаційний зв'язок між стилями материнського відношення до дитини та емоційним станом їх дітей. А саме, діти матерів з емоційним дистанціюванням від дитини з високою ступню вірогідності схильні до емоційної напруги, емоцій тривожності, боягузливості, невпевненості в собі, відсутності інтересу до себе, почуття образи, неадекватних, захисних реакцій, емоційних розладів та, взагалі, переживання негативних емоцій, як таких. Діти матерів з оптимальним емоційним контактом з дитиною з високою ступню вірогідності схильні до переживання емоцій радості та

задоволення, допитливості та товаристськості. Діти матерів з зайвою концентрацією на дитині, схильні до емоцій тривожності, боягузливості, невпевненості в собі, відсутності допитливості, замкнутості, відстороненості, неадекватних, захисних реакцій, емоційних розладів та, взагалі, переживання негативних емоцій, як таких.

Але, сила бажання і воля матерів, що прагнуть поліпшити умови життя дітей, дають вкрай добрі результати. Материнська віра і любов – найважливіші задля емоційної підтримки дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баженова О.В., Баз Л.Л., Копыл О.А. Готовность к материнству: выделение факторов, условий психологического риска для будущего развития ребенка// Синапс 1993, № 4, с. 47-51
2. Бендлер Р., Гриндер Дж., Сатир В. Семейная терапия. СПб, 1993
3. Бергсон А. Смех // Психология эмоций. Тексты / Под ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. М.: Изд-во МГУ, 1984, с. 186–191;
4. Благондежный Л.В. Эмоции и чувства // Психология / Под ред. А.А.Смирнова и др. - М., 1956. - 369с.
5. Бреслав Г.М. Психология эмоций. – М.: Смысл: Издательский центр «Академия», 2007. – 544с.
6. Брутман В.И. Радионова М.С. Формирование привязанности матери к ребёнку в период беременности //Вопросы психологии.-1997.-№7.-с.38-47.
7. Брутман В.И., Северный А.А. Нежеланная беременность как фактор риска психической патологии будущего ребенка // Актуальные вопросы детской психоневрологии: Материалы республиканской конференции. Томск, 1992.
8. Буянов М.И. Ребенку нужна родительская любовь. М. 1984.
9. Вилюнас В.К. Психология эмоциональных явлений / Под ред. О.В. Овчинниковой. М.: МГУ, 1986.
10. Винникотт Д.В. Маленькие дети и их матери. М., Класс, 1998.
11. Винникотт Д.В. Разговор с родителями. М.: НФ "Класс", 1994.

12. Витт Н.В. Об эмоциях и их выражении // Вопросы психологии. -1964. - №3.
13. Воронін К.У., Акімова К.Б., Рогачевський О.П. Психосообистісна характеристика жінок в окремі критичні періоди життя // Вісник асоціації акушерів-гінекологів України. – 2000. - №1, с. 31-35
14. Вундт В. Психология душевных волнений // Психология эмоции: Тексты. – М., 1984. – С. 49-50.
15. Дальто Ф. На стороне ребенка. СПб., 1997.
16. Дерябин В.С. Чувства, влияния, эмоции / под ред. В.М. Смирнова, А.И. Трохачева. Изд. «Наука». Ленинград, 1974.
17. Джайнотт Х. Дж. Родители и дети. М.: Знание, 1986.
18. Джемс У. Что такое эмоция? / Психология эмоций. Тексты / Под ред. В.К. Виллюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. М.: Изд-во МГУ, 1984, с. 83–92;
19. Джонсон Р.А. Она. Глубинные аспекты женской психологии. – Харьков, 1996.
20. Додонов Б.Г. Эмоция как ценность. — М.: Политиздат, — 1978. — 272 с.
21. Запорожец А.В. Значение ранних периодов детства для формирования личности. М., 1978 К.: Изд-во полит. лит-ры, 1989
22. Запорожец А.В., Неверович Я. К вопросу о генезисе, функции и структуре эмоциональных процессов у ребенка. — Вопросы психологии, 1974, № 6, с.59– 73.
23. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в развитии ребенка. М., 1997.
24. Захаров А.И. Ребенок до рождения и психология ребенка. С-Петербург: «Союз», 1998 г.
25. Изард К. Психология эмоций. – Пер.с англ. – СПб.: Питер, 1999.
26. Ильин Валерий. Археология детства. Психологические механизмы семейной жизни.
27. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб: Питер, 2001. – 752 с.
28. Исенина С.И., Барановская Г.И. Отношение беременной к шевелению ребенка: прогностические возможности: тезисы к докладу на 3 всероссийской конференции по психотерапии. www.mama.ru/bitrth/htm, 2001.

29. Искольдский Н.В. Исследование привязанности ребенка к матери. // Вопросы психологии. 1995. №6.
30. Калмыкова Е.С., Комиссарова С.А., Падун М.А., Агарков В.А. Влияние типа привязанности на интенсивность посттравматических реакций. Психологический журнал.
31. Карен Хорни. Психология женщин. – Восточно-Европейский Институт Психоанализа, Санкт-Петербург, 1993.
32. Копыл О.А., Бас Л.Л., Баженова О.В. Готовность к материнству: выделение факторов и условий психологического риска для будущего развития ребенка. // Синапс. 1993. N 4.
33. Корчак Януш. Как любить детей - М.: Знание, 1991
34. Кошелева А.Д., Алексеева А.С. Диагностика и коррекция материнского отношения. М.: НИИ Семьи, 1997, 59-61
35. Кузина Ю. Книга молодой мамы написанная ею самой. М.: «Начало», 2000 г.
36. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. М., 1999.
37. Кэмпбелл Росс. Как на самом деле любить детей – М.: Знание, 1990
38. Кэпрау Э. Кэпрау Г. Мать и дитя. Бухарест. 1989 г.
39. Кэхеле Х., Букхайм А., Шмукер Г. Развитие, привязанность и взаимоотношения: Новые психоаналитические концепции. // Московский психотерапевтический журнал, 2002, №3. С. 5-27.
40. Леви В. Нестандартный ребенок - СПб, Питер, 1993
41. Либина А. Психология современной женщины. – М., 2001. – 528 с.
42. Лисина М.И. Воспитание детей раннего возраста в семье. – К., 1983.
43. Литвинцева А. Женская психология. – М., 1994. – 318 с.
44. Лишенные родительского попечительства//Хрестоматия Под ред В С. Мухиной,
45. Лосева В.К.: Рисуем семью: диагностика семейных отношений. - М.: М.А.П.О., 1995
46. Лук А.Н. Эмоции и личность. - М.: Знание, 1982. - 176с.
47. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей. - Минск: 1978

- 48.Макеев Г.А. Семейная жизнь и дети. Волгоград, 1987.
- 49.Малер М., Пайна Ф., Бергман А. Психологическое рождение человеческого младенца: Симбиоз и индивидуация» ИП РАН «Когито-Центр», 2011
- 50.Мангерская Т. Трудное счастье материнства//Семья и школа.- 1987.- №3.- с.29-32.
- 51.Матвеева Е.В. Анализ материнства с позиции теории деятельности. К.:ВГГУ,2004.
- 52.Матвеева Е.В. Способы воспитания готовности к материнству и качество материнской позиции в российской и американской культурах современного общества. Москва-Нью-Йорк.:2004.
- 53.Матейчик Э. Родители и дети. М.: Просвещение, 1992.
- 54.Мещерякова С.Ю. Авдеева Н.Н., Ганошенко Н.И. Изучение психологической готовности к материнству.
- 55.Мещерякова С.Ю. Психологическая готовность к материнству. //Вопросы психологии, 2000, №5, с. 33-35
- 56.Мещерякова С.Ю. Путь к материнству начинается с младенчества //Журнал "Дошкольное воспитание", 2002, № 11
- 57.Минюрова С.А., Тетерлева Е.А. Диалогический подход к анализу смыслового переживания материнства. // Вопросы психологии, 2003. №4. с. 63 – 75.
- 58.Мухамедрахимов Р.Ж. Взаимодействие и привязанность матерей и младенцев группы риска. // Вопросы психологии, 1998. №2. с. 18 – 33.
- 59.Мухамедрахимов Р.Ж. Формы взаимодействия матери с младенцем. //Вопросы психологии, 1994, №6, с. 22
- 60.Никитин Б. Первый год - первый день. - М., Знание, 1994, с. 54-57
- 61.Никитины Б.П., Л.А. Мы и наши дети 1980 г.
- 62.Обухова Л.В. Детская психология: теории, факты, проблемы - М.:Тривола,1995
- 63.Обухова Я.Л. Диагностика внутрисемейных отношений при помощи методики 3 дерева, опубликованная на сайте www.psychologynn.chat.ru

64. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. Москва, 2003 г.
65. Окландер В. Окна в мир ребенка: Руководство по детской психотерапии
66. Олифиревич Н.И. / Малейчук Г.И. Репарация и самовосстановление: от симбиоза к сепарации // Журнал практической психологии и психоанализа, 2009, №2
67. Паненка В. Влияние неполной семьи на психическое развитие личности / Психология и психопатология детей – N4, 1982
68. Папушек Х., Папушек М. Значение невербального общения в младенческом возрасте для психического развития // Психологический журнал. - 2000. - №3. - с. 65-72.
69. Петровский В.А. Полевая М.В. Отчуждение как феномен детско-родительских отношений // Вопросы психологии, 2001-№1-стр. 19-26.
70. Пузько В.И., Ушакова Е.Г. Кризис материнства как ценности в современном мире. // Московский психотерапевтический журнал, 2002, №3. С. 59-66.
71. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста // Пол. ред. А. В. Запорожца, Я. З. Неверович. М., 1986.
72. Росс Кэмпбелл, Как на самом деле любить детей – М.: Знание, 1990
73. Савина Е.А., Смирнова Е.О. Родители и дети: Психология взаимоотношений.
74. Самоукина Н.В. Симбиотические аспекты отношений между матерью и ребёнком // Вопросы психологии. - 2000. - №3. - с 67-81.
75. Семья в психологической консультации // Под ред. Бодалева А.А., 1989.
76. Сермягина О.С., Эмоциональные отношения в семье / Л.Я. Гозман - Кишинев: Штинца, 1991
77. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии – М.: «Знание», 2016, 132 с.
78. Сикорский И.А. Психологические основы воспитания и обучения - 3-е изд., дополн. – К., 1999 – 112 с.
79. Системная семейная психотерапия // под ред. Эйдемиллера

- 80.Скиннер Р., Клииз Дж. Семья и как в ней уцелеть, М.: "Класс", 1995
- 81.Скобло Г.В., Дубовик О.Ю. Система «мать-дитя» в раннем возрасте как объект психопрофилактики // Социальная и клиническая психиатрия, 1992, №2, с. 22
- 82.Соколова В. Н., Юзефович Г. Я. Отцы и дети в меняющемся мире. — М., 1991.
- 83.Сперанский Г.Н., Архангельский Б.А. Мать и дитя. – М.,1989.
- 84.Спиваковская А.С. Как быть родителями. М., 1996г.
- 85.Спиваковская А.С. Психопрофилактика детских неврозов. Комплексная психологическая коррекция. М., МГУ, 1988, с. 9-14
- 86.Старовойтов В.В. Проблема эмоциональной привязанности: психоаналитический взгляд//Журнал практической психологии и психоанализа,2002, №2
- 87.Тимофеева М.М., Мещерякова С.Ю. Авдеева Н.Н., Ганошенко Н.И. Изучение психологической готовности к материнству.
- 88.Тимофеева Мария. Винникотт Д.В. Разговор с родителями. М.: НФ "Класс", 1994.
- 89.Филиппова Г.Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии // Вопросы психологии, 2001, №2, с. 45-48
- 90.Филиппова Г.Г. Мотивационная основа материнского поведения: филогенетический аспект // Социокогнитивное развитие ребенка в раннем детстве. М., 1995.
- 91.Филиппова Г.Г. Психология материнства – М., Издательство Института Психотерапии, 2002, с. 190-196; с. 220-231
- 92.Филиппова Г.Г. Развитие материнского поведения в онтогенезе//Психология сегодня. вып.3.-1996.-с..36-38.
- 93.Филиппова Г.Г. Ребёнок для родителей и родители для ребёнка// Семья и школа.-2003.-№2.-с.7-9.
- 94.Филиппова Г.Г. Трудная радость материнства//Семья и школа.-2001.-№1-2.

95. Филиппова Г.Е. Образ мира и мотивационные основы материнства // Проблемы изучения и развития личности дошкольника. Пермь. 1995.
96. Фридман И. Взрослые в общении с детьми, дети в общении со взрослыми. Семья и школа.- М., 1996.
97. Хоментausкас Г.Т. Семья глазами ребенка. М.: Педагогика, 1989.
98. Хорни К. Женская психология. - СПб, Санкт-Петербургский Институт Психоанализа, 1993, с. 207
99. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В.В., Семейная психотерапия – Л.: Медицина, 1990.
100. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. В. Психология и психотерапия семьи. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 656 с.
101. Элиум Д., Элиум Д. Воспитание дочери - СПб, Питер, 1997
102. Элиум Д., Элиум Д. Воспитание сына - СПб, Питер, 1997
103. Эриксон Э.Э. Детство и общество. С.-П.: «Класс», 2000 г.
104. Якобсон П.М. Эмоциональная жизнь школьника. – М., Новое издательство, 1966.